

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ І ХОТИНЩИНИ У 1918-1940 РР.

Охарактеризовано джерельну базу дослідження проблем соціально-економічного розвитку Північної Буковини і Хотинщини в міжвоєнний період. Проаналізовано численні матеріали справ Державного архіву Чернівецької області та Національного архіву Румунії (Дирекція Сучава), збірники документів, законодавчих актів, статuti й офіційні звіти різноманітних установ, статистичні збірники, спогади сучасників, які відображують становище населення і функціонування економіки регіону в 1918-1940 рр.

Ключові слова: Північна Буковина, Хотинщина, становище населення, сільське господарство, аграрна реформа, промисловість, ремесла, транспорт, торгівля, банки.

Охарактеризовано источники исследования проблем социально-экономического развития Северной Буковины и Хотинщины в междувоенный период. Проанализировано большое количество дел Государственного архива Черновицкой области и Национального архива Румынии (Дирекция Сучава), сборники документов, закон ода-тельных актов, уставы и официальные отчеты различных учреждений, статистические сборники, воспоминания современников, которые отображают состояние населения и функционирование экономики региона в 1918-1940 гг.

Ключевые слова: Северная Буковина, Хотинщина, состояние населения, сельское хозяйство, аграрная реформа, промышленность, ремесла, транспорт, торговля, банки.

In the article the sources' base of investigation of problems of the social-economic development of Northern Bukovyna and Hotyn region in the interwar period is characterized. The author analyzed a lot of dossiers of the State archives of Chernivtsi region and National archives of Romania (Direction Suchava), collected documents and legislative acts, statutes and official reports of different establishments, statistical collections, remembrances of contemporaries, which reflect the state of population and function of regional economy in 1918-1940.

Key words: Northern Bukovyna, Hotyn region, the state of population, agriculture, agrarian reform, industry, handicrafts, transport, trade, banks.

Історії Північної Буковини й Хотинщини міжвоєнного періоду присвячено чимало наукових праць. Серед них найбільш значущими є: «Буковина, її минуле і сучасне. Суспільно-політичний нарис із малюнками і мапою Буковини» [1], «Буковина: її минуле і сучасне» [2], «Північна Буковина, її минуле і сучасне» [3], «Нариси з історії Північної Буковини» [4], «Буковина: історичний нарис» [5] та «Хотинщина: Історичний нарис» [6]. Окремі аспекти життя населення краю в період перебування під владою Румунії відображено у працях С. Кобилянського [7], В. Малинського [8], І. Піддубного [9], А. Юрченка [10]. Є також ряд публікацій, присвячених здебільшого питанням національно-культурного, суспільно-політичного характеру тощо [11; 12; 13]. Проте цілісна історія соціально-економічного розвитку Північної Буковини і Хотинщини у 1918-1940 рр. не знайшла ще належного комплексного висвітлення в історіографії. Досі недостатньо дослідженими залишаються соціальний та національний склад населення, суспільні

відносини, система медико-санітарного забезпечення, проблеми функціонування аграрного сектора, промисловості, транспорту, банківської справи і торгівлі краю в роки його окупації королівською Румунією. Лише завдяки залученню нових матеріалів, у першу чергу документів вітчизняних і закордонних архівів, можна ліквідувати наявну прогалину. Тому, провівши певну пошукову роботу, автор ставить на меті охарактеризувати комплекс джерел, що відображають становище населення і господарства краю у міжвоєнний період.

Джерела для вивчення проблем соціально-економічного розвитку Північної Буковини і Хотинщини у 1918-1940 рр. доцільно поділити на кілька категорій: неопубліковані (матеріали українських та зарубіжних архівів) та опубліковані (збірники документів і матеріалів, збірники законодавчих актів, статuti і офіційні звіти різноманітних установ, статистичні збірники, спогади сучасників).

Архівну джерельну базу складають документи Державного архіву Чернівецької області (далі – ДАЧО) і Національного архіву Румунії (Дирекція Сучава). Найбільший пласт джерельної інформації про соціально-економічний розвиток Північної Буковини і Хотинщини у 1918-19140 рр. зберігається в ДАЧО, причому ряд документів автором використано вперше.

Весь обсяг архівних справ можна класифікувати таким чином:

- фонди установ державної влади, управління та місцевого самоврядування, що містять матеріали практично з усіх проблем соціально-економічного розвитку краю у міжвоєнний період;

- фонди закладів охорони здоров'я, праці та соціального забезпечення;

- фонди організацій, що займалися розвитком аграрного сектора;

- фонди торговельних і промислових підприємств, установ, товариств;

- фонди організацій шляхів сполучення;

- фонди банків і фінансових інституцій.

Провідне значення мають справи з фондів управлінських структур, адже їхня діяльність так чи інакше була пов'язана з усіма аспектами життя регіону. Так, у фонді 6 «Бюро президії міністра-делегата Буковини, м. Чернівці», міститься постанова міністра-делегата від 21 лютого 1919 р. про проведення перепису населення Буковини [14, арк. 1–2], матеріали про повстання 113 полку у Чернівцях [14, арк. 1–2], епідемічні захворювання, важке становище населення в містах Буковини у зв'язку з відсутністю продуктів харчування. Чимало справ характеризують розвиток транспортної інфраструктури регіону [16, арк. 1–4].

У фонді 12 «Секретаріат міністерства внутрішніх справ Буковини, м. Чернівці» зберігаються справи, що свідчать про незадоволення ряду комун (громад) проведенням аграрної реформи, роз'яснюють компетенції головних агрономів повітів, відображають причини запровадження і розміри додаткових податків з населення для покриття видатків місцевих бюджетів. Значну частину справ фонду займають повідомлення про затвердження статутів аграрних товариств, фабрик, комерційних структур або банків. Серед них «Справа про затвердження статутів товариств єврейських промисловців та ремісників Буковини в м. Чернівці» [17], «Справа про затвердження статуту товариства з розвитку садівництва і городництва у Чернівцях» [18], «Справа про затвердження статутів товариства румунських ремісників та комерсантів м. Чернівці» [19], «Справа про реєстрацію акціонерного товариства хімічної промисловості в м. Чернівці» [20], які дають можливість встановити точні дати їх появи, сферу діяльності, роль та місце в господарській структурі регіону.

Відомості про правила торгівлі, різноманітні санітарно-гігієнічні норми, яких повинні дотримуватися комерсанти [21; 22], а також стосовно цін на певні продукти харчування [23] віднайдено у фонді 13 «Другого міністерського Директорату Буковини, м. Чернівці».

Значний інтерес становить фонд 14 «Генеральний окружний адміністративний інспекторат Буковини м. Чернівці», зокрема справа «Звіти про адміністративне, економічне, санітарне становище і стан культури комун Буковини на 1 листопада 1932 р.» [24], що дала змогу суттєво поглибити наші уявлення про стан сільського господарства, промисловості та ремесел краю. А справа «Повідомлення коменданта аеропорту в м. Чернівці про відкриття нового аеропорту в місті і про приземлення літака по маршруту: Данціг-Львів-Чернівці-Салоніки» [25] дає змогу заповнити прогалини з історії авіаційного транспорту на Буковині. Частина відомостей фонду стосується роботи фіскальної системи, а саме видів податків, порядку їх збору тощо.

З 1938 до 1940 р. Чернівецький, Сторожинецький і Хотинський повіти ввійшли до складу новоутвореної територіально-адміністративної одиниці – округу Сучава, на чолі якого став намісник, призначений королем Румунії. Будучи представником центральної влади, він видав адміністрацією, фінансами, медичною та гігієнічною службою, питаннями сільського господарства та ін. Тому фонд 26 «Королівський намісник округу Сучава у м. Чернівці» теж став одним з базових для пошуку матеріалів. З нього можна почерпнути відомості щодо робіт в галузі сільського господарства, соціального забезпечення, санітарної діяльності, ремонту мостів, комунальних, повітових і шосейних доріг [26].

До фонду 37 «Окружне статистичне управління Буковини» увійшли справи про роботу провідної організації у краї, що займалася збором та обробкою всіх демографічних даних та відомостей про стан економіки з 1920 до 1940 рр. Тут вміщено досить ґрунтовні матеріали про шкоду, завдану під час бойових дій Першої світової війни і, звичайно, різнопланові статистичні дані про стан аграрного сектора, транспорту тощо [27].

Маловідомі свідчення виявлено у справі «Матеріали про надання матеріальної допомоги колоністам Північної Буковини, які поселилися між Прутом і Дністром (заяви, списки та інші матеріали)» [28], що міститься у фонді «Чернівецького управління вищого комісаріату Ради міністрів Румунії у справах Бессарабії та Буковини» (ф. 465).

Фонд 1240 «Державний міністр у справах Буковини» багатий на документи, що відображають перебіг робіт, скарги про зловживання членів комісій з проведення аграрної реформи [29; 30].

Переважно однотипними, але водночас взаємодоповнюючими є документи фондів префектури Чернівецького (ф. 15), Кіцманського (ф. 16), Заставнівського (ф. 18) та Хотинського (ф. 19) повітів. Частина справ хоч і дублює матеріали інших установ щодо забезпеченості населення продуктами харчування, податкових зборів, рівня промислового розвитку та ремесел, проте це дає можливість ще раз переконатися в достовірності виявленої інформації. Разом з тим ряд справ дають змогу глибше дослідити роботу корчм, ринків, дотримання правил торгівлі алкогольними напоями, заходи місцевої влади щодо боротьби зі спекуляцією продуктами харчування і контрабандною торгівлею.

Із комплексу справ, що стосуються закладів охорони здоров'я, праці та соціального забезпечення, варто відзначити фонд 286 «Генеральний санітарний інспекторат Буковини, м. Чернівці», який містить матеріали стосовно боротьби з епідеміями у прикордонних населених пунктах, діяльності лікувальних закладів, приватної медичної практики, аптекарської мережі та ін. Важливим для дослідження документом є «Угода між Румунією та Польщею про надання взаємної допомоги в боротьбі з епідемічними захворюваннями, укладена у Варшаві 20 грудня 1922 року» [31].

При дослідженні сільського господарства Північної Буковини і Хотинщини у складі королівської Румунії (окрім справ про стан галузі, що містилися у фондах установ управління та самоврядування) значний матеріал можна взяти із фондів організацій, що займалися розвитком аграрного сектора. Серед них документи «Чернівецької окружної земельної ради» (ф. 293), «Відділу центрального управління кооперації та наділення землею м. Чернівці» (ф. 687), Хотинської повітової земельної палати (ф. 854). Оскільки в історіографії (як радянській, так і закордонній) питання аграрної реформи висвітлене переважно на основі нормативно-правової бази, в той час як аналіз реалізації на практиці процедур відчуження та наділення землею практично відсутній, то розгляд справ [32; 33], у яких подаються рішення аграрних комісій, плани, акти, списки та інші матеріали про наділення мешканців земельними ділянками, є важливим аспектом нашого дослідження. Ряд документів уключають місячні статистичні звіти про стан сільського господарства, відомості про середню врожайність сільськогосподарських культур, рапорти про ринкові ціни на сільськогосподарські продукти [34]. Фонд 343 «Крайовий банк Буковини, м. Чернівці», на перший погляд, не має відношення до аграрного сектора, але, так як дана установа займалася фінансовими аспектами селянської реформи, то тут, крім документів, що відображають розвиток банківської справи у краї, збережено ще й чимало справ про операції із землею [35].

Через те, що багато структур, які координували роботу торговельної та промислової галузей регіону були спільними, доцільно виділити групу архівних фондів, де зібрані справи про обидва напрямки господарської діяльності у краї. У фондах «Секретаріату міністерства торгівлі, промисловості та соціального забезпечення на Буковині» (ф. 310), «Чернівецького окружного інспекторату промисловості» (ф. 311), «Чернівецького окружного інспекторату торгівлі» (ф. 312) подаються переважно паспорти, формулярні анкети фабрик і торгових фірм, статистичні звіти про їх роботу, а також дані про ярмарки і тижневі базари у краї [36; 37; 38].

З фондів організацій шляхів сполучення виділимо фонд 242 «П'ятий дорожній інспекторат», де є інформація про стан транспортної сітки, проведення робіт з її реконструкції [39].

Фонди банків і фінансових інституцій, представлені досить широко. Це матеріали «Чернівецького повітового фінансового управління» (ф. 270), значної частини банків, що працювали у краї в міжвоєнний

період «Чернівецької філії румунського акціонерного банківського товариства в м. Бухаресті «Банка Роминяске» (ф. 344), «Чернівецької філії англо-австрійського банку» (ф. 345), «Чернівецької філії акціонерного банківського кредитного товариства «Банка Басарабіей» м. Кишинів» (ф. 347), «Чернівецької філії акціонерного банківського товариства «Банка де кредит ромин» (ф. 738), «Акціонерного банківського товариства «Банка де Норд» (ф. 769), «Акціонерного банківського товариства «Банка де Ест», м. Чернівці (ф. 773), «Акціонерного кредитного товариства торгівлі та промисловості» (ф. 774) та ін. В даному переліку фондів вміщено підбір документації про філії банків, їх клієнтів, різновиди фінансових операцій, а також річні фінансові звіти [40; 41].

Справи з Національного архіву Румунії (Дирекція Сучава) охоплюють фонд 10 «Адміністрація Релігійного православного фонду Буковини», який дає змогу доповнити відомості про комерційну діяльність даної структури. Показовою є справа про відчуження у Релігійного фонду угідь у зв'язку із земельною реформою [42, арк. 2, 7, 9], яка свідчить про її незавершеність навіть наприкінці румунського правління. Фонди 735 та 740 знайомлять нас із навчальними закладами комерційного спрямування, які діяли у Чернівцях [43; 44].

Для виявлення різнопланових матеріалів автор намагався використовувати збірники документів, які були видані в різних країнах у різний час. Проаналізуємо найбільш цінні з них.

Серед фундаментальних видань, опублікованих у СРСР, необхідно виділити збірник документів і матеріалів «Боротьба трудящих Буковини за соціальне й національне визволення і воз'єднання з УРСР. 1917-1941.» [45]. У ньому міститься ряд важливих документів, що яскраво засвідчують бажання більшості населення краю приєднатися до УНР і засуджують посягання Румунії на споконвічні українські землі Буковини, характеризують соціальні рухи.

У 1966 р. в Бухаресті видано збірник «Документи з історії робітничого руху в Румунії. 1916-1921» [46], звідки можна почерпнути низку важливих даних, що стосуються страйків робітників у Чернівцях у перші роки румунського правління.

Заслугує на увагу і двотомне видання «Радянсько-румунські відносини 1917-1941. Документи і матеріали» [47; 48], що було підготовлене до друку спільними зусиллями міністерств закордонних справ Російської Федерації та Румунії. Адже у них відображено не лише дипломатичні стосунки двох держав, а й подаються цінні відомості стосовно етнічного складу населення та аграрної політики Румунії в краї.

Багато матеріалів міститься в збірнику «Румунія у 1918-1940. Документи і матеріали» [49], укладач якого відомий румунський історик І. Скурту. Попри порівняно невеликий обсяг йому вдалося відобразити дуже важливі рішення, ухвалені румунською владою стосовно Буковини та Бессарабії, зокрема щодо уніфікації різноманітних аспектів соціальної сфери та господарства відповідно до інших регіонів країни.

За порівняно нетривалий період існування незалежної України вже видано декілька цікавих

збірників документів, які містять інформацію з досліджуваної теми. Зокрема, це збірник «Буковина 1918-1940 рр.: зовнішні впливи та внутрішній розвиток» [50], де міститься чимало фактів про становище населення, розвиток торгівлі тощо. У книзі «Буковина: національні рухи та соціально-політичні процеси 1918-1944 рр. Погляд дипломатів» [51], де вміщені документи дипломатичних установ Австрії, Німеччини, Польщі, Чехословаччини, Франції та Швейцарії, які працювали в Чернівцях у міжвоєнний період. У них яскраво описується Петрівський ярмарок, подана характеристика національного складу та становища населення регіону, а ряд фактів доповнює наші уявлення про зміст та форми румунізаторської політики.

Наступний пласт опублікованих джерел становлять збірники законодавчих актів, що були видані в досліджуваний період у Румунії і мали стосунок до історії краю. Найбільш фундаментальним зібранням нормативних документів, яким послуговувався автор, був багатотомник «Загальний кодекс Румунії» [52; 53; 54] (упорядник К. Гаманджіу). У частинах, що охоплюють міжвоєнний період, міститься практично вся правова база, яка регламентувала найрізноманітніші сторони життя і діяльності населення краю. При вивченні сільського господарства Північної Буковини і Хотинщини цінні дані вдалося знайти в колекції нормативно-правових актів Г. Алексіану «Аграрні закони. 1917-1936» [55]. Щодо вивчення територіально-адміністративного поділу досліджуваного регіону, то варто згадати видання «Адміністративний поділ приєднаних територій по повітах, волостях, нотаріатах і комунах» [56].

До опублікованих документів можна віднести і статuti фінансових інституцій та промислових підприємств [57; 58], в яких, окрім точної дати заснування, міститься чимало відомостей про мету, основні форми та напрями роботи тощо. Допоміжну роль при написанні дисертації відігравали такі важливі друковані джерела, як стенографічні звіти загальних зборів акціонерів банків і фабрик [59], які дають нам свідчення «з перших вуст» про рішення, прийняті там, а також про поточний стан організацій.

Значна інформація про функціонування економіки Північної Буковини і Хотинщини в міжвоєнний період сконцентрована у щорічних звітах торгово-промислової палати м. Чернівці, зокрема за 1930 [60], 1931 [61], 1933 [62], 1935 [63], 1936 [64], 1938 [65] рр. Ці матеріали відображають стан основних галузей промисловості, внутрішню та зовнішню торгівлю регіону, з особливим акцентом на експортно-імпортних операціях з країнами Європи, Азії та Америки.

Ключовим джерелом до вивчення міжвоєнної соціально-економічної історії Північної Буковини і

Хотинщини є статистичні збірники. У першу чергу це матеріали переписів на Буковині та в Бессарабії [66; 67], що були проведені на початку румунського правління. Тут подано кількісні демографічні показники, а також основні економічні параметри населених пунктів, які стали свого роду «відправною точкою» нашого дослідження. По-друге, це випуски «Статистичного румунського щорічника» [68–80], у соціальних блоках яких містяться цифрові дані про кількість та приріст населення, загальне співвідношення сільських і міських жителів, рівень писемності, а в економічних – матеріали про аграрний сектор, індустрію, ремесла, транспорт, торгівлю, сферу обслуговування і банківську систему.

Спогади сучасників містять багато різнопланових описів минулого краю у міжвоєнний період. Одними з найцінніших для істориків є роботи письменника П. Деманта [82] (псевдонім В. Крессе), дитинство і юність якого пройшли на території краю (здебільшого у Чернівцях) саме в роки правління румунської адміністрації. Слід звернути увагу на те, що ця автобіографічна повість сьогодні ще порівняно мало залучена дослідниками історії Буковини до наукового обігу (опублікована лише 2008 р.), але в майбутньому нею частіше будуть послуговуватися, оскільки насиченість точними фактами, жвавість та лаконічність викладу дають реалістичну картину епохи. Мемуари П. Деманта містять конкретні приклади з функціонування торгівлі, промисловості і сільського господарства.

Не можна оминати і спогади Г. Грігоровіча [83], Д. Дорошенка [84] та І. Карбулицького [85], які теж дозволяють чіткіше відобразити становище населення напередодні і після приєднання Північної Буковини і Північної Бессарабії до Румунії. Неординарні факти повідомляються і у мемуарах Ш. Рознера [86] (буковинця, який емігрував у Францію).

Отже, виявлені і проаналізовані друковані джерела та архівні матеріали, дають широкі можливості для детального розкриття маловідомих та дискусійних сторінок соціально-економічної історії Північної Буковини і Хотинщини в складі королівської Румунії в зазначений період. Найціннішим джерелом, безперечно, є архівні документи, що зберігаються у Державному архіві Чернівецької області і Сучавській Дирекції Національного архіву Румунії. Адже відомості, що містяться в їх справах стосуються практично всіх аспектів соціально-економічного розвитку краю у 1918-1940 рр. Проте для проведення об'єктивного дослідження, не потрібно оминати і опубліковані матеріали, що потрапили до збірників документів, законодавчих актів, вміщені у статутах та офіційних звітах різноманітних установ, статистичних збірниках, спогадах сучасників.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Піддубний Г. Буковина, її минуле і сучасне. Суспільно-політичний нарис із малюнками і мапою Буковини / Г. Піддубний. – Харків, 1928. – 256 с.
2. Квітковський Д. Буковина: її минуле і сучасне / Д. Квітковський, Т. Бриндзан, А. Жуковський. – Париж-Філадельфія-Дітройт : Зелена Буковина, 1956. – 965 с.
3. Курило В. Північна Буковина, її минуле і сучасне / В. Курило, М. Ліщенко, О. Романець. – Ужгород : Карпати, 1969. – 247 с.

4. Ботушанський В. М. Нариси з історії Північної Буковини / В. М. Ботушанський, А. М. Глуговський, І. А. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1980. – 339 с.
5. Буковина: історичний нарис / [В. М. Ботушанський, О. В. Добржанський, Ю. І. Макар та ін.]. – Чернівці : Зелена Буковина, 1998. – 416 с.
6. Добржанський О. Хотинщина: Історичний нарис / О. Добржанський, Ю. Макар, О. Масан. – Чернівці : Молодий буковинець, 2002. – 464 с.
7. Кобилянський С. Д. З історії проведення аграрної реформи на Північній Буковині під час окупації краю буржуазно-поміщицькою Румунією / С. Д. Кобилянський // *Минуле і сучасне Північної Буковини*. – К. : Наукова думка, 1972. – Вип. 1. – С. 40–51.
8. Малинський В. Аграрна реформа 1918-1924 гг. в Бессарабии / В. Малинский. – Кишинев, 1949. – 144 с.
9. Піддубний І. А. Історія авіації на Буковині (1910-1945) / І. А. Піддубний. – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – 99 с.
10. Юрченко А. Хотинское восстание (К истории борьбы крестьян северной Бессарабии против австро-венгерских и румынских оккупантов в 1918-1919 гг.) / А. Юрченко. – К. : Политиздат Украины, 1948. – 142 с.
11. Буркут І. Г. Політичні процеси: історія, міфи, реальність (погляд з регіону) / І. Г. Буркут. – Чернівці : Прут, 2005. – 572 с.
12. Кройтор В. Політика національної асиміляції українців у Румунії на початку 20-х рр. ХХ ст. / В. Кройтор // *Галичина*. – № 7. – 2001. – С. 163–169.
13. Піддубний І. Політичне життя українців Північної Буковини у перше міжвоєнне десятиліття (1918-1928 рр.) / І. А. Піддубний // *Український історичний журнал*. – 2001. – № 5. – С. 128–141.
14. Постанова Міністра-делегата від 21 лютого 1919 р. про проведення перепису населення Буковини // ДАЧО, ф. 6, оп. 1, спр. 76. – 2 арк.
15. Листування з автотранспортною секцією адміністрації Буковини про відкриття школи водіїв у м. Чернівці // ДАЧО, ф. 6, оп. 1, спр. 464. – 3 арк.
16. Листування з секретаріатом громадських робіт про необхідність проведення ремонту мостів і шосейних доріг на території Буковини // ДАЧО, ф. 6, оп. 1, спр. 465. – 4 арк.
17. Справа про затвердження статутів товариств єврейських промисловців та ремісників Буковини в м. Чернівці // ДАЧО, ф. 12, оп. 1, спр. 5021. – 74 арк.
18. Справа про затвердження статуту товариства з розвитку садівництва і городництва у Чернівцях // ДАЧО, ф. 12, оп. 1, спр. 5013. – 32 арк.
19. Справа про затвердження статутів товариства румунських ремісників та комерсантів м. Чернівці // ДАЧО, ф. 12, оп. 1, спр. 5022. – 54 арк.
20. Справа про реєстрацію акціонерного товариства хімічної промисловості в м. Чернівці // ДАЧО, ф. 12, оп. 1, спр. 5024. – 10 арк.
21. Відомості про перевірку санітарного стану бакалійних магазинів та корчм у повітах за серпень 1930 р. // ДАЧО, ф. 13, оп. 2, спр. 136. – 45 арк.
22. Місячні та зведений статистичний звіт про діяльність санітарно-гігієнічної лабораторії в м. Чернівці за 1930 р. // ДАЧО, ф. 13, оп. 2, спр. 133. – 7 арк.
23. Рапорти префектів і примарів про ціни на хлібні вироби // ДАЧО, ф. 13, оп. 2, спр. 47. – 72 арк.
24. Звіти про адміністративне, економічне, санітарне становище і стан культури комун Буковини на 1 листопада 1932 р. // ДАЧО, ф. 14, оп. 2, спр. 253. – 204 арк.
25. Повідомлення коменданта аеропорту в м. Чернівці про відкриття нового аеропорту в місті і про приземлення літака по маршруту: Данціг-Львів-Чернівці-Салоніки // ДАЧО, ф. 14, оп. 2, спр. 11. – 1 арк.
26. Програма робіт префектур Сучавського округу в галузі сільського господарства, соціального забезпечення, санітарної діяльності та ін. і пояснювальні записки до них // ДАЧО, ф. 26, оп. 1, спр. 445. – 25 арк.
27. Статистичні відомості Дирекції по відновленню господарства у м. Чернівці, про завдану шкоду комунам Чернівецького повіту під час бойових дій Першої світової війни // ДАЧО, ф. 37, оп. 1, спр. 41. – 1 арк.
28. Матеріали про надання матеріальної допомоги колоністам Північної Буковини, які поселилися між Прутом і Дністром (заяви, списки та інші матеріали) // ДАЧО, ф. 465, оп. 1, спр. 5. – 74 арк.
29. Доповідь про перебіг робіт з аграрної реформи на Буковині // ДАЧО, ф. 1240, оп. 1, спр. 201. – 4 арк.
30. Скарга мешканців комуни Вовчинець Серетського повіту про зловживання членів комісії по проведенню аграрної реформи в комуні // ДАЧО, ф. 1240, оп. 1, спр. 227. – 5 арк.
31. Угода між Румунією та Польщею про надання взаємної допомоги в боротьбі з епідемічними захворюваннями, укладена у Варшаві 20 грудня 1922 року // ДАЧО, ф. 286, оп. 1, спр. 28. – 22 арк.
32. Списки мешканців комуни Магала, які отримали земельні ділянки // ДАЧО, ф. 293, оп. 1. – Спр. 12. – 34 арк.
33. Справа про відчуження земельних ділянок, які належали поміщику Фішеру Марку // ДАЧО, ф. 293, оп. 1, спр. 11. – 111 арк.
34. Місячні статистичні звіти про становище сільського господарства по Хотинському повіту. Відомості про середню врожайність сільськогосподарських культур по комунах повіту. Рапорти Хотинського повітового земельного відділу про ринкові ціни на сільськогосподарські продукти // ДАЧО, ф. 854, оп. 1, спр. 578. – 142 арк.
35. Справа про експропріацію земельних ділянок, що належать поміщику комуни Іспас Фішеру Марку // ДАЧО, ф. 343, оп. 1, спр. 5. – 177 арк.
36. Статистичний звіт про діяльність трикотажної фабрики «Агатштейн Герман» в м. Чернівці // ДАЧО, ф. 311, оп. 1, спр. 22. – 4 арк.
37. Відомості про стан ярмарку 9 травня 1931 р. // ДАЧО, ф. 312, оп. 1, спр. 39. – 2 арк.
38. Паспорти промислових фірм Буковини // ДАЧО, ф. 312, оп. 1, спр. 27. – 49 арк.
39. Справа про проведення робіт з реконструкції мостів і шосейних доріг на території Чернівецького повіту // ДАЧО, ф. 242, оп. 1, спр. 32. – 254 арк.
40. Фінансовий звіт і аналіз балансу за 1938 рік // ДАЧО, ф. 344, оп. 2, спр. 219. – 93 арк.
41. Протокол і свідоцтво про перетворення крайового банку м. Чернівці в акціонерне товариство // ДАЧО, ф. 343, оп. 1, спр. 81. – 5 арк.
42. Corespondență și ordonanțe ale Judecătoriei mixta Cernăuți privind achitarea sumei de 678.600 lei Fondului bisericesc pentru moșia de 361 ha din comuna Mămăești expropriată // F. 10. – Inv. 35. – D. 28. – 17 p.
43. Cotoare de absolvire // F. 740. – Inv. 492. – D. 1. – 50 p.
44. Cotoare de absolvire // F. 735. – Inv. 494. – D. 1. – 25 p.
45. Борьба трудящихся Буковины за социальное и национальное освобождение и возз'еднания з УРСР. 1917-1941. Документы и материалы. До 40-річчя Комуністичної Партії України. – Чернівці : Облвидав, 1958. – 450 с.
46. Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1916-1921. – București, 1966. – 789 p.
47. Советско-румынские отношения 1917-1941. Документы и материалы : в 2 т. – Т. I : 1917-1934. – М. : Международные отношения, 2000. – 456 с.
48. Советско-румынские отношения 1917-1941. Документы и материалы: В 2 т. – Т. II: 1935-1941. – М. : Международные отношения, 2000. – 544 с.
49. România între anii 1918-1940. Documente și materiale / [complet. I. Scurtu]. – București : Editura Universității, 2001. – 168 p.
50. Буковина 1918-1940 рр.: зовнішні впливи та внутрішній розвиток (Матеріали і документи) / [упоряд. та ред. С. Д. Осачук]. – Чернівці : Зелена Буковина, 2005. – 328 с.
51. Буковина: національні рухи та соціально-політичні процеси 1918-1944 рр. Погляд дипломатів (Документи) / [упоряд. та наук. ред. В. М. Заполюський, С. Д. Осачук]. – Чернівці : Зелена Буковина, 2007. – 228 с.
52. Codul General al României. Legi noi de unificare. 1919-1922 / [complet. C. Hamangiu]. – Vol. 9. – București. – 1288 p.
53. Codul General al României. Legi noi de unificare. 1922-1926 / [complet. C. Hamangiu]. – Vol. 11–12. – București. – 1223 p.
54. Codul General al României. Legi noi de unificare. 1926-1929 / [complet. C. Hamangiu]. – Vol. 15–16. – București. – 1318 p.
55. Legile agrare. 1917-1936 / [complet. G. Alexianu]. – București : Editura Librăriei «Universala» Alcalay & Co. – 230 p.
56. Împărțirea administrativă a teritoriilor alipite pe județe, plăși, voloste, notariate și commune. – București : Imprimeria Statului. – 1921. – 88 p.

57. Statute. Banca de Est. – București: Institutul de arte grafice «Eminescu» S. A., 1926. – 24 p.
58. Statute. Soc. de credit pentru comerț și industrie. – București : Stabiliment de arte grafice Taranu & Co, 1925. – 24 p.
59. Banca «Producatorul agricol» S. A. Cernăuți. Darea de seamă a Consiliul de Administrație și Raportul Consiliului de cenzori către a III-a Adunare generală ordinară ținută pe ziua de 29 martie 1926. – Cernăuți : Glasul Bucovinei, 1926. – 12 p.
60. Raport despre mersul Comerțului și Industriei în circumscripția Camerei de Comerț și de Industrie Cernăuți pe anul 1930. – Cernăuți : Tipografia «Mercur», 1931. – 28 p.
61. Raport despre mersul Comerțului și Industriei în circumscripția Camerei de Comerț și de Industrie Cernăuți pe anul 1931. – Cernăuți : Glasul Bucovinei, 1932. – 31 p.
62. Raport despre mersul Comerțului și Industriei în circumscripția Camerei de Comerț și de Industrie Cernăuți pe anul 1933. – Cernăuți : Tipografia Mitropolitul Silvestru, 1934. – 36 p.
63. Raport despre mersul Comerțului și Industriei în circumscripția Camerei de Comerț și de Industrie Cernăuți pe anul 1935. – Cernăuți : Institutul de Arte grafice și Editură «Mercur», 1936. – 45 p.
64. Raport despre mersul Comerțului și Industriei în circumscripția Camerei de Comerț și de Industrie Cernăuți pe anul 1936. – Cernăuți : Tipografia Universității Cernăuți, 1937. – 45 p.
65. Raport despre mersul Comerțului și Industriei în circumscripția Camerei de Comerț și de Industrie Cernăuți pe anul 1938. – Cernăuți: Tipografia Jeremia Opișeanu, 1939. – 35 p.
66. Dicționarul statistic al Basarabiei. – Chișinău, 1923. – 670 p.
67. Dicționarul Statistic al Bucovinei. Intocmit pe baza rezultatelor recesământului populației din 28 februarie 1919. – București: Tipografia «Gutenberg» Societate Anonimă, 1922. – 211 p.
68. Anuarul statistic al Romaniei 1922. – București : Tipografia Curții Regale, 1923. – 311 p.
69. Anuarul statistic al Romaniei 1923. – București : Tipografia Curții Regale, 1924. – 274 p.
70. Anuarul statistic al Romaniei 1924. – București : Tipografia Curții Regale, 1925. – 282 p.
71. Anuarul statistic al României 1926. – București : Tipografia Curții Regale, 1927. – 471 p.
72. Anuarul statistic al României 1927. – București : Tipografia Curții Regale, 1928. – 471 p.
73. Anuarul statistic al României 1928. – București : Institutul de Arte Grafice „Eminescu» S. A., 1929. – 533 p.
74. Anuarul statistic al României 1929. – București : Tipografia Curții Regale, 1930. – 497 p.
75. Anuarul statistic al României 1930. – București : Imprimeria Națională, 1932. – 392 p.
76. Anuarul statistic al României 1931 și 1932. – București : Imprimeria Națională, 1933. – 399 p.
77. Anuarul statistic al României 1933. – București : Imprimeria Națională, 1934. – 386 p.
78. Anuarul statistic al României 1934. – București : Tipografia Curții Regale F. Göbl fii S. A., 1935. – 495 p.
79. Anuarul statistic al României 1935 și 1936. – București : Imprimeria Națională, 1937. – 421 p.
80. Anuarul statistic al României 1937 și 1938. – București : Imprimeria Națională, 1939. – 713 p.
81. Anuarul statistic al României 1939 și 1940. – București : Imprimeria Națională, 1940. – 762 p.
82. Кресс В. Моя первая жизнь: Невыдуманная повесть / В. Кресс. – Черновцы : Зелена Буковина, 2008. – 296 с.
83. Грігоровіч Г. Буковинське селянство в ярмі (уринок) // Бажаємо до України! / О. В. Добрянський, В. П. Старик. – Одеса : Маяк, 2008. – С. 1145–1163.
84. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле / Д. Дорошенко. – Ч. 4. – Львів : Червона калина, 1923. – 125 с.
85. Карбулицький І. Мої спомини (уринок про 1919-1923 рр.) // Бажаємо до України! / О. В. Добрянський, В. П. Старик. – Одеса : Маяк, 2008. – С. 1123–1145.
86. Rosner C. Emancipation. Etes-vous (assi) de Czernowitz? / C. Rosner. – Les Editions CZ, 2007. – 199 p.

Рецензенти: Дарієнко В. М., д.і.н., професор Херсонського економіко-правового інституту;
 Маврін О. О., к.і.н., доцент, заступник директора Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України.